

Pompiliusza. Wydaje się, iż wprawdzie w początkowym okresie dziejów Rzymu, to znaczy do początku IV wieku p.n.e., nie można mówić o istnieniu pieniądza kruszcowego w rozwiniętej postaci¹⁴, niemniej jest możliwe stworzenie jednostki miedzianej, czyli asa, do celów obrachunkowych w wymianie handlowej już za Serwiusza Tuliusza, choć należy raczej przypuszczać, iż przynajmniej w początkowym okresie nie zyskała ona powszechnej akceptacji. O jej wejściu na trwałe do handlu zadecydowały względy czysto praktyczne oraz większa operatywność w zestawieniu z innymi, dotychczas obowiązującymi miernikami wartości¹⁵.

Pierwotną formą „pieniądza” stało się niebawem *aes rude*, czyli kawałki surowej miedzi różniące się między sobą wagą, a nie noszące początkowo — wbrew temu co sugeruje Pliniusz — żadnych oznaczeń ani wizerunków¹⁶. Przy posługiwaniu się *aes rude* należało brać pod uwagę jedynie ciężar metalu, jak na to wskazuje między innymi brzmienie formuły *per aes et libram*, i to zarówno przy mancytacji, jak i przy *nexum*, będącym zresztą jedynie formą pożyczki zaciąganej w ważonej miedzi¹⁷. Bezpośrednio wynika to z wymaganej przy tej czynności prawnej osoby odważającej kruszec, czyli wagowego (*libripens*). Dopiero od połowy III wieku p.n.e. zaniechano odważania metalu¹⁸.

Podobnie *sacramentum* nie mogło być w początkowym okresie sumą pieniężną. Zdaniem Girarda i Moniera¹⁹ pierwotnie stanowiły je zwierzęta zdeponowane u kapłanów do czasu zakończenia procesu sądowego, w okresie późniejszym zaś, to znaczy od schyłku IV wieku p.n.e., w zamian za bydło zaczęto składać surową miedź, ale nawet wówczas nie wymagano jej złożenia przed rozstrzygnięciem sporu, lecz jedynie poprzestawano na zobowiązaniu słownym²⁰.

O znacznym udziale *aes rude* w gospodarce wczesnego Rzymu świadczą skarby znalezione w warstwach przypisywanych III okresowi Latium datowanemu na połowę VIII wieku p.n.e.²¹ Łączyć z tym wypadaloby również zwyczaj rzucania miedzi (*stipem iacere*), o którym wspomina w póź-

¹⁴ Zob. E. Gjerstad, *Innenpolitische und militärische Organisation in frühromischer Zeit*, ANRW, I 1, s. 175 n.; A. Watson, *Limits of Juristic Decision in the Later Roman Republic*, ANRW I, 2, s. 215 n.

¹⁵ Gjerstad, o.c. s. 180 n. Podobnie Clerici, o.c. s. 355 n.; P. A. Brunt, *Italian Manpower 225 B.C. — A.D. 14*, Oxford 1971, s. 403.

¹⁶ Por. Isid. XVI 18, 3; Lyd. *de mens.* I 17; Macrobi. *Sat.* I 7, 21; *Księga Suda* s.v. ἀσάρια; Tertull. *Apol.* X 8.

¹⁷ E. Gintowt, *Rzymskie prawo prywatne w epoce postępowania legisakcyjnego (od decemviratu do lex Aebutia)*, Warszawa 1960, s. 72. Por. Gaius II 102. Zob. również Crawford, *Early Roman Economy*, s. 201.

¹⁸ Por. Varro, *de l.l.* V 180; Festus, s.v. *Sacramentum*. Zob. na ten temat Gintowt, o.c. s. 16, przyp. 10, 31.

¹⁹ P. Girard, *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris 1929, s. 1047; F. Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, I, Paris 1937, s. 141.

²⁰ Gintowt, o.c. s. 31.

²¹ Crawford, *Early Roman Economy*, s. 202.